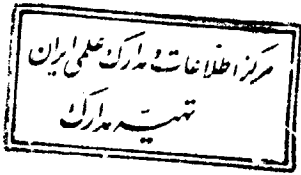

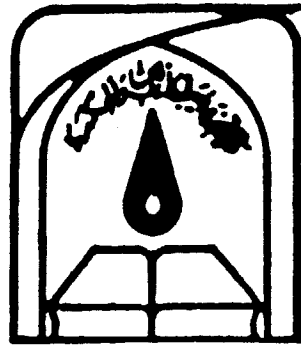
۲۵۲
۱۹۶۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۲۵۱۵۲

۱۳۸۰ / ۵ / ۲۸

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته فلسفه

علیت از دیدگاه کانت و ابن سینا

حسین حسینی امین

استاد راهنما:

013084

جناب آقای دکتر رضا اکبریان

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر احمد احمدی

مهر ۱۳۷۹

۳۵۱۵۵

تاییدیه اعضای هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضاء هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم/آقای حسین حسینی امین

تحت عنوان علیت از دیدگاه کانت و ابن سینا

را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد میکنند.

اعضاء هیئت داوران

۱- استاد راهنما آقای دکتر رضا اکبریان

۲- استاد مشاور آقای دکتر احمد احمدی

۳- استاد ناظر آقای دکتر محسن کدیور

۴- استاد ناظر آقای دکتر سید محمد علی حجتی

۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی آقای دکتر سید محمد علی حجتی

(نمونه شماره ۱) مخصوص کارشناسی ارشد)

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیت های علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱- در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله)ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲- در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند.

کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته فلسفه است که

در سال ۱۳۷۹ در دانشکده ادبیات دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب

آقای دکتر رضا اکبریان و مشاوره سرکار خانم/ جناب آقای دکتر دکتر احمد احمدی

تألیف شده است.

ماده ۳- به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب در هر نوبت چاپ، را به

مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴- در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تازیه

کند.

ماده ۵- دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از

صریح مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه،

بدان وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ارشد

ماده ۶- اینجانب حسین حسینی امین دانشجوی رشته فلسفه مقطع کارشناسی تعهد فوق

و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده به آن ملتزم می شوم

شماره شماره (۲) کارشناسی و دکتری)

تقدیم به:

پدر

مادر

و همسر

که در زندگی خویش مدیون زحمات و شکیبایی آنانم.

تقدیر و تشکر

پیش از هر چیز بر خود لازم می‌دانم که از زحمات جناب آقای استاد دکتر رضا اکبریان، که راهنمایی این پایان نامه را بعهده داشتند، و در طول مدت تحقیق با نظارت و راهنماییهای علمی خویش آن را در رسیدن به مقصود راهبری نمودند، تشکر نمایم؛ همچنین مراتب قدردانی خود را از جناب استاد دکتر احمد احمدی که مسئولیت مشاوره این تحقیق را تقبل نموده و مرا در تکمیل آن یاری فرلوان نمودند، عرض می‌دارم.

از اساتید محترم، جناب آقای دکتر محسن کدیور و جناب آقای دکتر حجتی که دعوت حضور در جلسه دفاع را پذیرفته و از راهنمایی‌های لازم در جهت بهبود ارائه مطالب دریغ نوزیدند، نهایت سپاس را دارم.

چکیده:

«اصل علیّت» به عنوان یکی از مبادی مهم در تفکر فلسفی، همواره مورد بحث فلاسفه و دیگر متفکران بوده است. برخی حاکمیت این اصل را در کل نظام هستی، و یا در عالم مادی انکار نموده‌اند. لکن اکثر فلاسفه اهمیت آن را گوشزد کرده و به استدلال پیرامون آن پرداخته‌اند.

امانوئل کانت - فیلسوف عقل‌گرای آلمان - و ابن سینا - فیلسوف مشائی در جهان اسلام - به نحوی قائل به «علیت» بوده‌اند. در تحقیق حاضر، نخست نظریه علیت از دیدگاه کانت و ابن سینا تقریر شده، آنگاه به مقایسه آرای آنان پرداخته می‌شود.

این تحقیق شامل سه فصل است: در فصل اول نظریه علیت کانت مورد بحث واقع می‌شود که خود شامل چهار قسمت اصلی؛ شرح و مقدمات، علیت پیش از کانت، علیت از دیدگاه کانت و علیت بعد از کانت می‌باشد. در آنجا بیان شده است که کانت، علیت را یکی از مقولات ماتقدم فاهمه می‌داند که فقط قابل اطلاق بر موجودات مادی می‌باشد. مقوله علیت و سایر مقولات فاهمه بر عالم ناپدیدار (نومن) و همچنین بر خداوند قابل اطلاق نیست. به عبارت دیگر کانت، علیت را در محور علل طبیعی به عنوان رابطه‌ای عینی اثبات می‌کند.

نکته‌ای که باید به آن توجه داشت این است که نظریه علیت کانت به صورت مدون و جامع در هیچ یک از آثار او یافت نمی‌شود، بلکه باید از لابلای مباحث مختلف او استخراج گردد.

فصل دوم مربوط به تبیین نظریه علیت ابن سینا می‌باشد که معتقد است، علیت به عنوان یکی از مفاهیم ثانیه فلسفی، هم در محور علل طبیعی و هم در محور علیت ایجابی قابل اثبات است. در فصل سوم، بین تحلیل دو فیلسوف در باب علیت مقایسه صورت می‌گیرد. نتیجه کلی بحث این است که نظریه علیت دو فیلسوف در محور علل طبیعی، مشابهت‌های زیادی دارند و اختلاف آنها، بیشتر در محور علل ایجابی است.

۴۳	۱-۳-۱- مقوله «علیت» محسوس نیست
۴۳	۲-۳-۱- تفاوت میان مقوله علیت و مفاهیم تجربی
۴۴	۳-۳-۱- اصل علیت، محکوم تجربه
۴۵	۴-۳-۱- عدم نیاز اصل علیت به تصدیق تجربه
۴۶	۵-۳-۱- مفهوم شیء و مفهوم علت، منحصر به عالم پدیدار
۴۷	۶-۳-۱- اسناد «وجود» و «علیت» به شیء فی نفسه
۴۸	۷-۳-۱- رابطه علیت بین خدا و انسان، و بین انسان و افعالش از دیدگاه کانت
۴۹	۸-۳-۱- تبیین استعلانی و مابعدالطبیعی اصل علیت از دیدگاه کانت
۵۱	۹-۳-۱- علیت و قضایای شرطی در فلسفه کانت
۵۱	الف) قضیه شرطی و قضیه حملی
۵۱	ب) اقسام قضیه شرطی
۵۱	- قضیه شرطی لزومیه
۵۲	- قضیه شرطی اتفاقیه
۵۲	ج) بازگشت قضیه شرطی به قضیه حملی
۵۴	۱۰-۳-۱- مقولات ریاضی و مقولات دینامیکی
۵۵	- مقولات کانت و مقولات ارسطویی
۵۶	۱۱-۳-۱- اقسام احکام تحت نام نسبت
۵۶	- حکم حملی
۵۶	- حکم شرطی
۵۷	- حکم انفصالی
۵۸	۱۲-۳-۱- شاکله سازی "Schematism"
۵۹	- شاکله های چهارگروه مقولات
۵۹	الف: شاکله مقوله کمیت

- ب: شاکله مقوله کیفیت ۶۰
- ج: شاکله مقوله نسبت ۶۰
- شاکله مقوله علیت ۶۰
- د - شاکله های مقولات جهت: ۶۱
- ۱-۳-۱۳- اصول فاهمه محض ۶۱
- مبادی ریاضی - مبادی دینامیکی ۶۲
- ۱-۳-۱۴- تشابهات تجربه: ۶۲
- تشابهات سه گانه تجربی: ۶۳
- اثبات اصل علیت در تشابه دوم تشابهات تجربی ۶۳
- وابستگی اصل علیت به زمان ۶۴
- رابطه مشاهده تجربی با علیت از دیدگاه کانت ۶۵
- بین دو پدیده که همزمان موجود می شوند، رابطه علیت برقرار نیست ۶۶
- نظم زمانی عینی (توالی) و همزمانی عینی ۶۷
- ترکیب کثرات متوالی، بمهده مقوله علیت است ۶۷
- رابطه تصور علیت و تصور توالی منظم ۶۷
- ۱-۳-۱۵- نقش اصل علیت برای اثبات اینکه، شناسایی با تجربه آغاز می شود ۶۸
- ۱-۳-۱۶- تمام علوم نظری، متضمن احکام تألیفی ما تقدم
مخصوصاً اصل علیت است ۶۸
- ۱-۳-۱۷- نفی علیت در اشیاء فی نفسه (نفس الامر) و اذعان به علیت در پدیدارها ۶۹
- ۱-۳-۱۸- رابطه میان عالم پدیدار و نومن براساس مفهوم «علیت» ۶۹
- ۱-۳-۱۹- بازگفتن (بیان) براهین کانت درباره علیت ۷۰
- برهان اول کانت در اثبات اصل علیت ۷۰
- انتقاد به برهان فوق ۷۲

۷۳	- برهان اصلی کانت در باب علیت (برهان دوم)
۷۵	- برهان سوم کانت در باب علیت
۷۷	- برهان چهارم کانت در اثبات علیت
۷۹	- انتقاد به استدلال کانت
۸۳	۴-۱- گفتار چهارم: «علیت بعد از کانت»
۸۳	۱-۴-۱- تأثیر نظر کانت در باب علیت در بخشی از تفکر غربی
۸۴	۲-۴-۱- اهمیت فلسفه کانت از دید بعضی فلاسفه بعد از کانت
۸۵	۳-۴-۱- رابطه علیت از دیدگاه منتقدان فلسفه کانت
	۴-۴-۱- نقد رابطه علیت بین نومن و فتومن کانتی توسط بعضی از
۸۶	فلاسفه بعد از کانت
۸۸	۵-۴-۱- انتقادات شوپنهاور به علیت کانت و پاسخ به آنها
۸۸	- نقد اول
۸۸	- نقد دوم
۸۹	- نقد سوم
۸۹	- نقد چهارم
	۶-۴-۱- برهان شوپنهاور از اصل علیت در واقع، همان برهان
۹۰	کانت از اصل علیت است
۹۰	۷-۴-۱- انتقاد اکریل به علیت کانت
۹۱	۸-۴-۱- انتقاد به کانت در باب قضایای شرطیه
۹۱	الف) عدم اعتبار «علیت»
۹۱	ب) تفاوت اساسی بین قضایای شرطی لزومیه و اتفایه
	۹-۴-۱- انتقاد به تجربی مذهبان و کانت: از حس و تجربه هم احکام ضروری کلی
۹۲	بدست می آید:

فصل دوم: علّیت از دیدگاه ابن سینا

- ۱-۲-۱- گفتار اول: معنای علّیت ۹۴
- ۱-۱-۲- شرح حال و زندگی ۹۴
- ۲-۱-۲- معنای علّیت ۹۵
- ۳-۱-۲- تجربی یا عقلانی بودن اصل علّیت ۹۹
- الف) "علّیت را از تجربه نمی‌توان بدست آورد" ۱۰۰
- ب) "اعتبار تجربه در پرتو اصل علّیت است" ۱۰۰
- ۴-۱-۲- تصریح بوعلی بر محسوس نبودن علّیت ۱۰۲
- ۵-۱-۲- بدیهی بودن اصل علّیت ۱۰۳
- ۶-۱-۲- علّیت یک رابطه عینی است ۱۰۵
- ۷-۱-۲- دلایل اثبات و انکار اصل علّیت ۱۰۷
- ۸-۱-۲- مفاد اصل علّیت ۱۱۰
- ۲-۲- گفتار دوم: اثبات علّیت در خارج ۱۱۴
- ۱-۲-۲- دیدگاه شیخ‌الرئیس درباره ضرورت علّی ۱۱۴
- ۲-۲-۲- ضرورت ذاتی و ضرورت غیری ۱۱۶
- ۳-۲-۲- ضرورت بالقیاس علّت و معلول نسبت به یکدیگر ۱۱۹
- ۴-۲-۲- تقارن علت و معلول: ۱۲۱
- ۵-۲-۲- نیازمندی معلول به علّت در بقاء: ۱۲۲
- ۶-۲-۲- عدم انفکاک معلول از علت تامه ۱۲۵
- ۷-۲-۲- ملاک نیاز شیء به علت ۱۲۶
- ۸-۲-۲- نظریه امکان ذاتی ماهوی ۱۳۰
- ۳-۲- گفتار سوم: اثبات علت فاعلی و علت غایی در کلام ابن سینا ۱۳۵
- ۱-۳-۲- اثبات علت فاعلی و علت غایی در کلام ابن سینا: ۱۳۵

- ۱۳۷ ۲-۳-۲- تبیین علت فاعلی در کلام شیخ‌الرئیس
- ۱۳۸ ۳-۳-۲- اثبات علت فاعلی ایجادی در فلسفه بوعلی
- ۱۴۱ ۴-۳-۲- گسترش مباحث علت فاعلی توسط بوعلی
- ۱۴۱ ۵-۳-۲- علت فاعلی با لذات و علت فاعلی بالعرض
- ۱۴۲ ۶-۳-۲- متناهی بودن علل فاعلی
- ۱۴۴ ۷-۳-۲- تبیین علت غایی در کلام شیخ‌الرئیس
- ۱۴۶ ۸-۳-۲- متناهی بودن علل غایی

۴-۲- گفتار چهارم: اثبات علت‌العلل در فلسفه شیخ‌الرئیس

- ۱۴۹ (رابطه بین خدا و عالم)
- ۱۵۰ ۱-۴-۲- استدلال اول
- ۱۵۰ ۲-۴-۲- استدلال دوم
- ۱۵۴ ۳-۴-۲- استدلال سوم
- ۱۵۶ ۴-۴-۲- نظریه افاضه عالم از حق تعالی

فصل سوم: بررسی تطبیقی آراء کانت با ابن‌سینا

- ۱۶۱ ۱-۳- بررسی تطبیقی "ما بعد الطبیعه" از دیدگاه کانت و ابن‌سینا
- ۱۶۵ ۲-۳- بررسی تطبیقی بحث مقولات کانت و مفاهیم فلسفه اسلامی
- ۱۶۵ الف) مقولات کانت و مقولات ثانیة منطقی
- ۱۶۶ ب) مقولات کانت و مقولات ثانیة فلسفی
- ۱۶۹ ۳-۳- بررسی تطبیقی بحث "عقلانی بودن یا تجربی بودن اصل علیت" از دیدگاه کانت و ابن‌سینا
- ۱۶۹ الف) اصل علیت، عقلی است نه محسوس
- ۱۷۰ ب) اعتبار تجربه در پرتو "علیت"

- ج) ضرورت و کلیت، اساس اصل علیت: ۱۷۰
- د) نقطه تشابه کانت و ابن سینا: ۱۷۱
- ه) جدایی ابن سینا از کانت: ۱۷۳
- ۴-۳- بررسی تطبیقی بحث تقارن (معیت) علت و معلول از دیدگاه کانت و ابن سینا ۱۷۴
- ۵-۳- بررسی تطبیقی بحث "خدا" از دیدگاه کانت و ابن سینا ۱۷۴
- ۶-۳- بررسی تطبیقی بحث "مسائل جدلی الطرفین" از دیدگاه کانت و ابن سینا ۱۸۰
- ۷-۳- بررسی تطبیقی بحث "قضایای شرطی" از دیدگاه کانت و ابن سینا ... ۱۸۵
- فهرست منابع فارسی ۱۸۶
- فهرست منابع عربی ۱۸۸
- فهرست منابع انگلیسی ۱۸۹

مقدمه:

در میان مسائل فلسفی، قانون علت و معلول از لحاظ سبقت و قدمت اولین مسئله ایست که فکر بشر را بخود متوجه ساخته است و او را به تفکر و اندیشه برای کشف معمای هستی وادار کرده است. برای انسان که دارای استعداد «فکر کردن» است، مهمترین عاملی که او را در مجرای تفکر می اندازد همانا ادراک قانون کلی علیت و معلولیت است که با این تعبیر بیان می شود: «هر حادثه علتی دارد» و در اثر همین ادراک است که مفهوم «چرا؟» برای ذهن انسان پیدا می شود.

مفهوم «چرا؟» همان سؤال و استفهامی است که ذهن از علت اشیاء می کند و اگر ذهن ادراک کلی از علت و معلول نمی داشت، یعنی این قانون را نپذیرفته بود که «هر حادثه علتی دارد» مفهوم «چرا؟» برای ذهن مورد نداشت بلکه اساساً چنین مفهومی در ذهن وجود پیدا نمی کرد. تصویری که انسان از علت و معلول دارد، اینست که از دو امر معین یکی را وجود دهنده و واقعیت دهنده دیگری و دیگری را وجود یافته و واقعیت یافته از ناحیه او می داند. پرسش هدیی که برای ذهن در زمینه علیت مطرح می شود یکی اینست که تصور علیت و معلولیت از کجا برای ذهن پیدا می شود؟ آیا انسان علیت و معلولیت را مانند سفیدی و سیاهی، حرارت و برودت و... با یکی از حواس خود درک می کند؟ به عبارت دیگر آیا قانون علیت عقلی است یا تجربی؟ آیا اصل علیت کلی است یا جزئی؟ آیا حقیقی است یا غیر حقیقی؟ و...

ما در این رساله درصدد آن هستیم که بین سخن کانت و ابن سینا در باب علیت، بحثی تطبیقی ارائه دهیم تا از این رهگذر بتوانیم یکی از مهمترین مسائل فلسفی را مورد بررسی قرار داده تا وجوه اشتراک و افتراق این دو فیلسوف در باب علیت روشن شود.

سئوالاتی که در این رساله مطرح شده و در نهایت به آنها پاسخ داده شده است عبارتند از:

- اصل علیت عقلانی است یا تجربی؟

- هر کدام از دو فیلسوف علیت را در کدام محور می پذیرند، در محور علل ایجابی یا

در محور علل طبیعی؟ یا در هر دو؟ دلیل آنها در این موارد چیست؟

کلیات:

تعریف مسأله:

سئوالاتی که در این تحقیق مطرح شده و جواب یافته‌اند عبارتند از:

- ۱- موارد تطبیق نظر کانت و ابن سینا در باب علیت کدام است؟
- ۲- آیا می‌توان بر اساس مبانی فلسفی کانت، علیت را در محور علل طبیعی به عنوان رابطه عینی پذیرفت.
- ۳- آیا بر اساس مبانی فلسفی ابن سینا، می‌توان علیت را به عنوان رابطه‌ای عینی اثبات کرد.

فرضیات:

- در باب علیت بین نظریه کانت و ابن سینا، موارد قابل تطبیقی وجود دارد.
- کانت علیت طبیعی را به عنوان رابطه‌ای عینی اثبات می‌کند.
- ابن سینا رابطه علیت را هم در محور علیت طبیعی اثبات می‌کند و هم در محور علل ایجاد می‌کند.

هدف از تحقیق:

هدف از این تحقیق این است که بین آراء کانت و ابن سینا در باب علیت مقایسه شود و وجه اختلاف و تشابه این بحث، بین این دو فیلسوف - کانت و ابن سینا - مشخص شود و آنگاه ببینیم آیا آراء این دو فیلسوف در باب علیت جمع شدنی است یا خیر؟

سابقه تحقیق:

هیچگاه مقایسه‌ای بدین صورت بین نظریات این دو فیلسوف، در باب علیت صورت نگرفته است. علیت از دیدگاه این دو فیلسوف به عنوان اثر مستقلاً در بین آثار آنها یافت